Poticanje kreativnosti u nastavi likovne kulture

Medić, Tina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:785318

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

THE ACADEMY OF ARTS AND CULTURE IN OSIJEK

Repository / Repozitorij:

Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA VIZUALNE I MEDIJSKE UMJETNOSTI
SVEUČILIŠNI DIPLOMSKI STUDIJ LIKOVNA KULTURA

TINA MEDIĆ

POTICANJE KREATIVNOSTI U NASTAVI LIKOVNE KULTURE

DIPLOMSKI RAD

MENTOR:
doc. art. Zlatko Kozina

Osijek, 2021.

Sažetak:

Kako definirati složen pojam poput kreativnosti? Zašto je važna kreativnost? Kako poticati i razvijati kreativnost u nastavi likovne kulture? Koja je uloga učitelja u poticanju kreativnosti kod učenika? Ovaj rad odgovara na brojna pitanja o kreativnosti i njezinom poticanju u nastavi likovne kulture. Objašnjava pojam kreativnosti i stvaralaštva, te navodi načine i karakteristične elemente poticanja i razvijanja kreativnosti u nastavi. Tumači ulogu i kompetencije učitelja, preduvjete za razvoj kreativnosti i nastavne metode koje potiču divergentno mišljenje. Razvijanje kreativnosti potreba je svakog redovnog sata likovne kulture i treba biti njegov sastavni dio. Djetinjstvo je najvažnije doba za poticanje i razvoj kreativnosti i škola ovdje igra ključnu ulogu. Suvremenoj školi treba biti cilj poticanje i razvijanje kreativnosti, originalnosti, fluentnosti, individualnosti, slobode izražavanja i fleksibilnosti kako bi njeni učenici postali samopouzdane, snalažljive, samostalne i kreativne osobe koje traže nova rješenja i uspješno rješavaju probleme.

Ključne riječi: kreativnost, poticanje, metodika, likovna kultura, nastava

Abstract:

How to define a complex term like creativity? Why is creativity important? How to encourage and develop creativity in teaching art culture? What is the role of teachers in encouraging creativity in students? This paper answers a number of questions about creativity and its encouragement in the teaching of art culture. It explains the term creativity, and lists the ways and characteristic elements of encouraging and developing creativity in teaching. It interprets the role and competencies of teachers, prerequisites for the development of creativity, and teaching methods that encourage divergent thinking. Developing creativity is a need of every regular art culture class and should be an integral part of it. Childhood is the most important age for encouraging and developing creativity and school plays a key role here. The modern school should aim to encourage and develop creativity, originality, fluency, individuality, freedom of expression and flexibility in order for its students to become confident, resourceful, independent and creative people who seek new solutions and successfully solve problems.

Keywords: creativity, encouragement, methodology, fine arts, class

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Tina Medić potvrđujem da je moj diplomski rad
(diplomski/završni)

pod naslovom Poticanje kreativnosti u nastavi likovne kulture

te mentorstvom doc. art. Zlatko Kozina

rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanove.

U Osijeku, 20. 9. 2021.

Potpis

Tina Medić

SADRŽAJ

1. UVOD 1
2. POJAM KREATIVNOSTI I STVARALAŠTVA 2
2.1. Karakteristike kreativnog mišljenja 5
2.2. Proces kreativnog mišljenja 7
2.3. Razvojni stupnjevi kreativnosti 8
2.4. Osobine kreativnih ličnosti 10
2.5. Mjerenje kreativnosti 11
2.6. Primjer kreativnosti 11
3. ŠKOLA I KREATIVNOST 12
4. POTICANJE KREATIVNOSTI U NASTAVI LIKOVNE KULTURE 15
4.1. Uloga učitelja u poticanju kreativnosti 19
4.1.1. Kompetencije učitelja 23
4.2. Načela u likovnom odgoju i obrazovanju 24
4.3. Igre u nastavi likovne kulture 25
4.4. Važnost komunikacije s djelima likovne umjetnosti 27
4.5. Vrednovanje i ocjenjivanje učeničkih radova 27
4.6. Sputavanje kreativnosti 28
5. ZAKLJUČAK 30
6. LITERATURA 31

1. UVOD

U ovom diplomskom radu bavit ću se pojmom kreativnosti i poticanjem iste u nastavi likovne kulture. Kuščević (2004) navodi kako su pojmovi kreativnost i stvaralaštvo u početku bili vezani samo uz teologiju, a tek u 19. stoljeću termin stvaralac ulazi u jezik umjetnosti i od tada se odnosio isključivo za umjetnost i umjetničko stvaralaštvo. Danas kreativnost pronalazimo u svim segmentima života, a pojmovi kreativnost i stvaralaštvo zauzimaju važno mjesto u znanosti o odgoju i obrazovanju.

Kreativnost se smatra jednom od najznačajnijih i najcjenjenijih čovjekovih karakteristika. Iako je potencijal svih ljudi, treba je poticati već od najranije dobi i škola ovdje igra ključnu ulogu. Poticanje i razvoj kreativnosti nužno je u odgoju i obrazovanju djece, stoga pojmovi stvaralaštvo i kreativnost danas imaju veliku važnost u obrazovanju. Suvremena škola treba tražiti dinamičnije, kvalitetnije i aktivnije znanje i učenje te razvijati kreativno i kritičko mišljenje učenika. Poticanje i razvijanje kreativnosti potreba je svakog sata likovne kulture i treba biti njegov sastavni dio, uz mentalno i emocionalno angažiranje učenika. Likovna kutura je izrazito važna zbog razvoja brojnih sposobnosti, vještina i snaga učenika. Razvijanje kreativnosti na nastavi likovne kulture prenosi se i na vanjske životne situacije, a omogućuje učenicima uspješnost u različitim područjima života i rješavanju problema.

2. POJAM KREATIVNOSTI I STVARALAŠTVA

Definirati u potpunosti složen pojam poput kreativnosti nije nimalo lak zadatak. Možemo reći da je kreativnost sposobnost pojedinca da stvara nova i originalna rješenja, tvorevine, ideje ili nove poveznice između ranije nepovezanih stvari. Čandrlić (1988) tvrdi da možemo razlikovati dva osnovna pristupa kod definiranja kreativnosti – s obzirom na tvorevinu (stvaranje novih i originalnih umjetničkih djela, tehničkih, znanstvenih ili drugih tvorevina), ili s obzirom na karakteristike misaonog procesa, tj. na produkt ili proces. Kreativnost se najčešće povezuje s originalnošću, divergentnim mišljenjem, inovativnošću i novim načinom rješavanja problema. Dakle, možemo reći da je kreativnost osobina koja se može izraziti pri rješavanju svakodnevnih problema.

„B. Karlavaris pojmom kreativnost obuhvaća splet obilježja intelekta i osobnosti, motivacije, emotivnosti i drugih aktora koji u svojoj koncentraciji i usmjerenosti predstavljaju osnovu stvaralaštva. Kreativnost je i sposobnost povezivanja dosad nepovezanih informacija i na taj način iznalaženje novih rješenja. Radi se o procesu koji se odlikuje otvorenošću duha, prijemčivošću za okolni svijet, željom za promjenom, maštom, invencijom, originalnošću, darom pronalaženja, smislom za bitno, kritičnošću itd..“ Grgurić i Jakubin (1996:79)

Nisbet smatra da je kreativnost „sposobnost da se promjene prihvate, prilagode, stvore ili odbiju.“ Čandrlić (1988:13) R.F. De Haan i R.J. Havighurst opisuju kreativnost kao osobinu koja vodi do stvaranja nečeg originalnog, neviđenog i poželjnog. Novo djelo može biti novo samo za pojednica koji ga stvara ili za cijelo društvo. Kreativnost vodi novim razmišljanjima, idejama, promjenama i inovaciji. Podrazumijeva i radoznalost, motivaciju, hrabrost, nov način pristupa problemu, otvorenost prema iskustvu i nepoznatom, uočavanje novih odnosa među pojavama i kombiniranje ideja. Petz (prema Cvetković – Lay i Pečkaj 2004) tvrdi kako je stvaralaštvo aktivnost koja daje svježe i originalne produkte u materijalnoj ili duhovnoj sferi.

Možemo reći da je svim definicijama kreativnosti zajedničko to da je kreativnost osobina koja omogućuje pojedincu da uočava, doživljava, spaja, mijenja, kombinira stvari i rješava probleme na još do tada neviđen i nov način. Kreativan pojedinac povezuje ranije nepovezane stvari i izlazi iz "kutije" ustaljenih načina i mišljenja. On proizvodi originalne, neuobičajene ideje, rješenja ili djela.

Prema Čudina – Obradović (1990) možemo razlikovati nekoliko srodnih, ali ipak različitih fenomena za koje se upotrebljava pojam kreativnosti:

a) kreativnost kao mogućnost aktiviranja divergentnog mišljenja i fluentnosti pomoću kojih se dolazi do originalnih i neuobičajenih ideja,
b) kreativnost kao način ponašanja i posjedovanje emocionalnih karakteristika koje omogućuju originalno i novo mišljenje,
c) kreativnost kao stvaralaštvo – nove i originalne tvorevine ili ideje koje predstavljaju nov doprinos,
d) kreativnost kao produkciju.

Kvaščev (1981) navodi da neki psiholozi tvrde da kreativnost treba razlikovati od produktivnosti jer se produktivnost odnosi samo na kvantitetu nečije produkcije, dok je kreativnost prije svega kvaliteta jedne stvaralačke tvorevine.

Gowan (prema Čudina-Obradović, 1990) smatra da je kreativnost najsavršeniji oblik ljudskog funkcioniranja. Urban i Jellen (George, 2005) tvrde da se visoka kreativnost očituje kao sposobnost stvaranja jedinstvenog i novog proizvoda uočavanjem, obradom i uporabom velikog broja dostupnih informacija.

„Kreativnost je mentalni proces kojim osoba stvara nove ideje ili produkte ili kombinacije postojeće ideje i produkte na način koji je za nju nov. Kreativan može biti uradak, pojedinac ili mišljenje.“ (Vlahović - Štefić, 2005:133)

U svim definicijama kreativnosti zajednička su dva elementa:

a) kreativni pojedinac doživljava, uočava, spaja, kombinira stvari i pojave na nov i jedinstven način,
b) kreativni pojedinac proizvodi originalne, nove ideje i djela.

Čudina Obradović (1990) ističe kako neki smatraju da nije kreativan onaj pojedinac koji uočava, već samo onaj koji proizvodi (kreativnost = stvaralaštvo), dok drugi tvrde da je i sposobnost uočavanja znak kreativnosti (kreativnost = osobina). Još do nedavno, kreativnost se shvaćala kao osobina izuzetno odabranih pojedinaca. Grgurić i Jakubin (1995) navode da se danas kreativnost promatra kao opći ljudski potencijal kojeg je potrebno razvijati i poticati.

Winner (2005) je načinila podjelu kreativnosti na kreativnost s "velikim K" i "malim k". Tvrdi da su kreativna djeca u smislu malog "k" ona koja samostalno otkrivaju pravila, vještine i smišljaju neobična rješenja problema uz minimalno vodstvo odraslih. "Kreativnost" (veliko K) podrazumijeva variranje i mijenjanje područja, a za to je potrebna velika baza iskustva i znanja koje djeca u toj dobi još nemaju.

Kreativnost zahtjeva hrabrost, preuzimanje rizika, drugačije mišljenje, buntovnu osobnost i motivaciju za uzdrmavanjem i mijenjanjem utvrđene tradicije. (http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/darovitost.htm)

Yamamoto (prema Kvaščev 1981) sve definicije stvaralaštva dijeli u četiri kategorije:

1. u odnosu na osobine ličnosti,
2. u odnosu na misaone procese,
3. interakcija između ljudi i njihove okoline i
4. produkti kreativnosti.

Torrance (prema Čandrlić 1988) tvrdi da je kreativnost proces otkrivanja problema, formiranja brojnih ideja, hipoteza i rješenja te iznošenje rezultata. Za nazivanje tvorevina ili misaonih procesa kreativnima, javlja se kriterij ne ponavljanja vlastitog ili usvojenog tuđeg iskustva. Miel smatra da je kvaliteta kreativnosti manifestirana ako je pojedinac stvorio nešto novo za sebe, povezao stvari koje prije toga nisu bile povezane u njegovom osobnom iskustvu; te ako je tvorevina korisna, zadovoljavajuća i nova za njega.

Važno je istaknuti da je potrebno razlikovati pojmove darovitost, talentiranost i kreativnost. George (2005) navodi da talentirani učenici pokazuju potencijal za izuzetnu uspješnost u jednom području djelovanja, dok daroviti učenici pokazuju potencijal za uspješnost u više različitih područja. Koren (1989) opisuje nadarenost kao svojevrstan sklop osobina koje omogućuju pojedincu da u jednom ili više područja ljudske djelatnosti postiže trajno visok, natprosječan rezultat. Prema područjima sposobnosti, nadarenost se najčešće svrstava u ovih šest kategorija: specifične školske sposobnosti, opće intelektualne sposobnosti, kreativne sposobnosti, umjetničke sposobnosti, sposobnosti vođenja i rukovođenja i psihomotoričke sposobnosti.

2.1. Karakteristike kreativnog mišljenja

Prema J.P. Guilfordu mišljenje može biti konvergentno (traženje samo jednog točnog rješenja, logičko zaključivanje) i divergentno (sposobnost stvaranja novih oblika, više točnih rješenja, uživanje u procesu, stvaranje brojnih novih ideja) koje posjeduju kreativne osobe. Čudina-Obradović (1990) opisuje divergentno mišljenje kao glavni element u kreativnom mišljenju pomoću kojeg pojedinac smišlja, stvara i proizvodi veliki broj novih, prije nepostojećih rješenja nekog problema.

Karakteristike divergentnog mišljenja su:

1. redefinicija (nova upotreba poznatih sadržaja),

2. fluentnost (protočnost, bogatstvo ideja, brzo nalaženje drugog rješenja, pokretljivost uma),

3. osjetljivost za probleme (sposobnost uočavanja nedostataka, pogrešaka ili potrebe za promjenom),

4. originalnost (sposobnost da se otkriju nove, neobične i udaljene ideje),

5. fleksibilnost (lako napuštanje uhodanih puteva),

6. elaboracija (izvedivost) - sastavnica konvergentnog mišljenja koja je važna u zadnjoj fazi kreativnog procesa kada se provjerava uporabljivost i izvedivost.

Cropley (1999, prema Kadum 2019) tvrdi kako je divergentno mišljenje, kao oblik kreativnog mišljenja, povezano s konvergentnim mišljenjem, koje je usmjereno na znanje te da su za uspješnu kreativnu produkciju potrebna oba mišljenja uz određenu razinu znanja. Kadum (2019) navodi da je činjenično znanje o nekom problemu nužno kako bi ga učenik mogao poboljšati, redefinirati ili stvoriti potpuno nove produkte. Grgurić i Jakubin (1996) također ističu da pojedinac mora posjedovati bogat fond znanja iz kojeg će crpiti hipoteze za rješenje problema i povezivati ih na nov način.

Za javljanje kreativnog mišljenja potrebno je da pojedinac bude slobodan i otvoren za nova iskustva, znatiželjan, razigran i neopterećen ranijim iskustvima, shvaćanjima i rješenjima (kreativan stil ponašanja). Čandrlić (1988)

Prema Kvaščevu (1981) komponente stvaralačkog mišljenja su:

- originalnost,
- fleksibilnost,
- stvaralačka fantazija,
- tolerancija prema neodređenosti,
- otvorenost prema iskustvu,
- kreativna generalizacija,
- fluentnost ideja.

Tvrdi da je tolerancija prema neodređenosti vrlo važna karakteristika kreativnog mišljenja. Osobe koje mogu tolerirati nejasnoće kreativnije su od onih koje se ne znaju nositi s neodređenostima i nejasnoćama. Po Kvaščevu, tri su karakteristike tolerancije prema neodređenosti: istraživanje novih puteva, tolerantnost prema nesuglasnosti i neodređenosti i tolerancija prema iskustvu koje nije u suglasnosti s postojećim istinama. Važna komponenta kreativnosti je i otvorenost prema iskustvu. Osoba koja je otvorena prema iskustvu izbjegava prosuđivanja i tumačenja, stoga vanjski podražaj može slobodno prodirati u svijest bez iskrivljavanja obrambenim mehanizmima. Kreativna generalizacija se sastoji u uopćavanju informacija suprotnih značenja i razvijanju novih cjelina. Stvaralačka fantazija karakterizira pronalaženje novog u različitim granama umjetnosti putem izmišljanja i mašte. Jedna od važnih karakteristika kreativnosti je i nonkonformizam: odstupanje od ugaženih puteva, ustaljenih navika i razmišljanja, šablona i stereotipa. Kreativnost je uvijek suprotna od konformizma.

Renzulli i Reis (prema Čudina-Obradović 1990) navode manifestacije kreativnosti poput:

1. fluentnosti, fleksibilnosti i originalnosti mišljenja,

2. znatiželja, mentalna razigranost, otvorenost za novo iskustvo, tolerancija za ono što je novo i različito u vlastitom i tuđem mišljenju, postupcima i produkciji; spremnost reagiranja i stupanja u akciju na neki vanjski izazov ili na poticaj vlastitith ideja i osjećaja; spremnost za rizik u mišljenju i akciji,

3. samopouzdanje; odsutnost straha od greške ili neuspjeha; nezavisnost u mišljenju,

4. osjetljivost za detalje, estetska kvaliteta misli i produkata.

Ovdje su obuhvaćene kreativne vještine (osobine pod 1) u koje ubrajamo misaone procese koji dovode do novih ideja, kreativni stil (osobine pod 2) tj. navike ponašanja i karakteristike ličnosti i temperamenta koje omogućuju primjenu kreativnih vještina i emocionalne karakteristike (osobine pod 3,4).

2.2. Proces kreativnog mišljenja

Wallace (prema Čandrlić 1988) objašnjava da su u procesu stvaralačkog mišljenja, a često i pri rješavanju problema identificirane četiri faze, a to su:

1. preparacija,

2. inkubacija,

3. iluminacija,

4.verifikacija.

Svaki stvaralački rad započinje preparacijom, osjećanjem, uviđanjem i razumijevanjem problema i isticanjem zadatka te se često može sastojati i od prikupljanja činjenica, proučavanja, njihova povezivanja i uspoređivanja.

Zatim nastupa period inkubacije u kojem se stvaralac odmiče od problema i ne bavi se više svjesno njime neko vrijeme. Osoba nastavlja podsvjesno raditi na problemu i potrebno je zabilježiti ideje koje se pojavljuju u inkubaciji na vrijeme jer je nemoguće ponovno ih se sjetiti. Inkubacija nije planski i svjestan proces i može trajati od nekoliko trenutaka do čak nekoliko godina. Ideja o rješavanju problema često se javlja iznenada, bez intenzivnog razmišljanja, a taj se trenutak zove iluminacija. Navodi da je verifikacija zadnja faza u kojoj se prihvaćeno rješenje primjenjuje, provjerava i u konačnici problem se rješava.

2.3. Razvojni stupnjevi kreativnosti

Irving Taylor (prema Grgurić i Jakubin 1996) svrstao je razvoj kreativnosti u pet stupnjeva prema doprinosu originalnosti:

1. kreativnost spontane aktivnosti – samostalno izražavanje, spontan djetetov izraz,
2. kreativnost usmjerene aktivnosti – spontano izražavanje uz svjesno nastojanje za poboljšanjem, postizanjem "sličnosti" s realnim objektom,
3. kreativnost invencije – opažanje i izražavanje novih likovnih odnosa,
4. kreativnost inovacije – donošenje značajnih promjena u likovnom izrazu unošenjem složenijih likovno-jezičnih i tehničkih mogućnosti,
5. kreativnost stvaranja – stvaranje potpuno novih likovno pojmovnih sustava – "stilova".

Prema ovoj shemi kreativnosti, dječja kreativnost definirana je stupnjem 1, 2, 3 i djelomično stupnjem 4, a potpuno nov likovni produkt prisutan je samo u 5. stupnju.

Važno je istaknuti da dječja kreativnost i kreativnost odraslih ne može procjenjivati istim kriterijima jer ne proizlaze iz istih misaonih i iskustvenih procesa. Grgurić i Jakubin (1996) naglašavaju da je najvažniji aspekt dječje kreativnosti proces, dok kreativnost odraslog procjenjujemo prema konačnom rezultatu-djelu. Kreativnost je stvaralački proces, pristup problemu, način rada. Dijete izražava samo ono što ga zanima u tom trenutku i njegov likovni rad je iskustvo samo po sebi, likovna misao i likovni doživljaj.

Čudina - Obradović (1990) objašnjava kako kreativnost pokazuje karakterističan razvojni tok. Mala djeca već od najranije dobi oučavaju sve što je neobično, čudno, drugačije i pokazuju svoju urođenu znatiželju. No kod većine djece dolazi do pada kreativnosti nakon polaska u školu ili najkasnije do 10. godine. Postoje tri objašnjenja za tu pojavu. Prvo, dijete počinje učiti na školski način u školi i nestaje potreba za samostalnim istraživanjem, otkrivanjem i stvaranjem. Okolina postaje previše složena za nerazvijenu dječju svijest i znatiželja nestaje. Drugo tumačenje stavlja naglasak na metode učenja. Školsko učenje djetetu daje logičke i verbalne stilove mišljenja te tako zamjenjuje dječje istraživanje i maštanje. Tada započinje dominacija lijeve, logične strane mozga i umanjuje se sposobnost sveoubuhvatnog i slobodnog pristupa problemu. Treće objašnjenje više se fokusira na štetnost pedagoških metoda koje stavljaju isključivi naglasak na logičko razmišljanje, samo jedan

točan odgovor, preciznost i točnost mišljenja i izražavanja, ocjenjuju (kritiziraju) kvalitetu odgovora te tako uništavaju kreativni stil mišljenja ne razvijajući otvorenost za više mogućnosti i rješenja. U adolescenciji se javlja kratkotrajno buđenje kreativnosti kod pojedinaca. Ona dolazi iz protesta, potrebe da se bude drugačiji, originalniji, iz potrebe osamostaljivanja. No ubrzo opet nestaje u novi konformizam i poistovjećivanje s grupom i vršnjacima. Upravo zbog toga je kreativnost kod većine ljudi u odrasloj dobi potpuno izgubljena.

Gowan (Čudina-Obradović 1990) ističe tri najvažnija zadatka roditelja, odgajatelja i učitelja:

- razvijanje kreativne mašte (4 - 6 godina),
- sprečavanje pada kreativnosti (7 - 11 godina),
- njegovanje verbalne aktivnosti (adolescencija).

Upozorava da će se pojedinac razviti kao nekreativan ako se u navedenim zadacima zakaže. Za sprječavanje pada kreativnosti, koji je kod većine djece izrazit do trećeg ili četvrtog razreda, preporuča aktivnosti poput primjene glazbe, likovnog i verbalnog materijala za stvaranje vizualnih predodžbi i njihovo slobodno kombiniranje; direktno baratanje i istraživanje u laboratoriju i učenje istraživanjem i otkrićem.

U ranom djetinjstvu (tijekom prve godine života) razvija se emocionalna osnova kreativnosti. Ističe da su roditeljska ljubav, atmosfera u obitelji i reaktivnost okoline na dječje potrebe temeljni i najbitniji preduvjet pravilnog afektivnog razvoja. Iz takvog odnosa i općeg osjećaja neugroženosti i sigurnosti razvit će se osjećaj vlastite ličnosti i samoutjecajnosti. U predškolskoj dobi ovaj razvoj se i dalje nastavlja, a započinje i razvoj kreativnog stila, razvoj kreativne mašte i uvježbavanje tehnika divergentnog mišljenja za postizanje fluentnosti. U školskoj dobi je i dalje potrebno stvaranje emocionalnog podupirućeg stava (pozitivna slika o sebi, samopouzdanje). Nužna je klima sigurnosti i odobravanja (prihvaćanje pojedinca i njegovih ideja) da bi se omogućio razvitak kreativnog stila ponašanja i mišljenja.

„U adolescenciji se poseban naglasak stavlja na iskorištenje originalnosti koja proizlazi iz potrebe za afirmacijom vlastite ličnosti, na produkciju – svakodnevni rad u specifičnoj bazi znanja, u grupnoj interakciji s drugim nadarenim pojednicima i naglasak na uvježbavanju tehnika izražavanja i komuniciranja kreativnih rezultata.“ Čudina – Obradović (1990:69)

Oslobađanje kreativnih potencijala temelji se uglavnom na dva psihološka uvjeta:

1) *psihološkoj sigurnosti* i 2) *psihološkoj slobodi.*

Psihološka sigurnost je vanjska i ovisi o sigurnoj okolini. Djeca se osjećaju sigurno ako se prihvaća da dijete ima bezuvjetnu vrijednost, kada ne postoji vanjska evaluacija i kada se prema djetetu ponaša empatično.

Psihološka sloboda je unutrašnja i ona proizlazi iz djeteta. Kada se djeca mogu slobodno igrati i izražavati se simbolima, ona razvijaju unutrašnje stanje psihološke slobode. „Prema teoriji Carla Rogersa, neka je osoba kreativnija od druge jer je naučila igrati se idejama, biti otvorena prema iskustvu i novim idejama i više pažnje posvećuje samoevaluaciji nego evaluaciji drugih osoba.“ http://www.zzjzpgz.hr/nzl/100/kreativnost.htm

2.4. Osobine kreativnih ličnosti

Kvaščev (prema Čandrlić 1988) je identificirao kognitivne, motivacijske, osobine karaktera i temperamenta najkarakterističnije za kreativne ličnosti:

Kognitivne osobine: osjetljivost za probleme, nezavisnost i odbacivanje konformizma u mišljenju, otvorenost duha, nekonvencionalnost, sklonost riziku u istraživanju, istraživački duh, neuobičajeno asociranje ideja, traganje za neponovljivim izvornim rješenjima zadataka, snalažljivost

Motivacijske osobine: razvijen motiv samoaktualizacije, radoznalost i razvijena motivacija postignuća, potreba za kreativnim rješavanjem problema, razvijeni kreativni stavovi, široki interesi, visok nivo aspiracije i ambicije

Osobine karaktera i temperamenta: nezavisnost, radikalnost, samostalnost, samodisciplinirano, samopouzdanost, emocionalna stabilnost, inicijativnost, ustrajnost, manja podložnost utjecaju autoriteta

Milinković (prema Kvaščev 1981) opisuje kreativnog pojedinca kao onog kojem jedinstven sklop crta ličnosti omogućuje da u određenim okolnostima stvara nove proizvode koji su od društvenog značaja. Čandrlić (1988) kaže da su kreativni pojedinci nonkonformisti prema grupnom pritisku i njihove ideje i razmišljanja su izvan okvira. Introventniji su i emocionalno osjetljiviji (naročito oni umjetnički nadareni). Kreativni učenici ponekad mogu imati problema u ponašanju koji su reakcija na nedovoljno zanimljive i izazovne zadatke koje im daju u školi. Nepredvidljivi su, radoznali i skloni neslaganju s autoritetom – stoga možemo zaključiti da položaj kreativnih učenika u nastavnom procesu nije zavidan.

Vlahović – Štefić (2005) navodi sljedeće osobine kreativnih pojedinaca: spremnost mijenjanja sebe, unutarnja motivacija, sposobnost duboke koncentracije, samopouzdanost, transcedentnost, radoznalost, autonomija, divergentno mišljenje, nekonvencionalnost, aktivitet, inicijativnost, otvorenost duha, sklonost kritičnom mišljenju.

2.5. Mjerenje kreativnosti

Najčešći načini mjerenja kreativnosti su testovi divergentnog mišljenja tj, zadaci fluentnosti ideja. Primjeri takvih zadataka su:

- učenik treba napisati što više riječi s određenim početnim slovom,

- opisati što više načina na koji se može upotrijebiti određeni predmet (npr. čačkalica).

Divergentno mišljenje smatra se pokazateljem opće kreativne sposobnosti ili kreativnog potencijala pojedinca. U većini je istraživanja fluentnost u korelaciji s originalnošću i nezavisna je od opće inteligencije. Danas se sve manje koriste takvi testovi, a sve se više upotrebljavaju realna životna mjerila, poput kreativnog ponašanja, procjene kreativnih produkata i samoprocjene kreativnosti. Čudina – Obradović (1990)

2.6. Primjer kreativnosti

U svojoj knjizi „Znanoumjetnost“ David Edwards (2009) opisuje katalizator inovacije u znanosti i umjetnosti kroz naglašavanje interdisciplinarnog pristupa. Donosi konkretne

primjere pojedinaca koji su spojili "nespojivo" i uspjeli u prijenosu ideja iz umjetnosti u znanost i obrnuto. Govori o tome da pojedinci koji izađu iz okvira i barijera povezanih s konvencionalnim idejama o umjetnosti i znanosti razvijaju dalje svoje ideje i uvelike su kreativniji.

Istaknula bih primjer dr. Ingbera koji pristupa strukturi stanice poput umjetnika koji pristupa određenim oblicima. Dok je bio student biokemije i biofizike na Yaleu susreo se s skulpturama Kennetha Snelsona koje predstavljaju *tensegrity* strukturu u kojoj je cjelovitost postignuta vlačnim silama. *Tensegrity* struktura može se predočiti kao šest drvenih kolaca koje napinje elastična žica. Ako gurnemo u stranu jedan kolac, pokreću se svi ostali kako bi zadržali statičku ravnotežu. Ingbera su Snelsonove žice i kolci podsjetili na žive stanice koje je naučio kultivirati u laboratoriju za biološka istraživanja. Stanična struktura bila je poput *tensegrity* strukture. Odmah nakon toga je požurio u laboratorij za biologiju raka gdje je radio po nekoliko sati svaki tjedan. Možemo reći da je Snelsonova skulptura bila je svojevrsni okidač za Ingberovu hipotezu o mehaničkoj ravnoteži stanične strukture. Nakon mnogo pokusa, uspio je dokazati *tensegrity* strukturu stanice u smislu da je više puta je obranio ideju u stručnoj literaturi.

Na Ingberovom primjeru možemo vidjeti spajanje "nespojivog" i presijecanje interdisciplinarnih ograničenja, što rađa nova rješenja i inovacije.

3. ŠKOLA I KREATIVNOST

Cvetković – Lay i Pečjak (2004) tvrde da se kreativno mišljenje u školi često zanemaruje i odbacuje jer "tako nije propisano" ili učitelji nisu educirani za takav rad. Poznato je da učitelji više cijene točnost, logičko razmišljanje i discipliniranost nego kreativnost učenika i takva učenika jednostavno ne vide. Djetinjstvo je najvažnije doba za poticanje i razvoj kreativnosti i škola ovdje igra ključnu ulogu.

Čandrlić (1988) objašnjava da škola ometa manifestiranje već postojećih stvaralačkih sposobnosti i njihov razvoj, što dokazuju i podaci koji govore o većoj kreativnosti i spontanosti predškolske djece nego učenika osnovne škole.

Grgurić i Jakubin (1996) tvrde da školsko učenje otežava razvoj originalnog i drugačijeg načina mišljenja jer najčešće razvijaju konformizam u mišljenju i prihvaćanje već gotovih rezultata. Potrebno je organizirati nastavni proces koji bi ohrabrivao i razvijao kreativnost i divergentno mišljenje, tj. od učitelja i učenika tražiti kako, a ne samo što. Bognar (2012) ipak smatra da je nepravedno tvrditi da je škola mjesto gdje se kreativnost uopće ne razvija, posebno kad je riječ o umjetničkim predmetima.

Od ključne je važnosti da djeci stvaramo pozitivno i poticajno okruženje (obitelj, vrtić škola) kako bi poticali i razvijali njihov kreativni potencijal. Djeca su naša budućnost, a čovječanstvo bez kreativne djece bilo bi bez budućnosti. Cvetković – Lay i Pečjak (2008)

Čandrlić (1988) tvrdi kako je zadatak škole i obrazovanja da svakom učeniku pomogne u razvijanju njegovog punog potencijala, razvije navike i sposobnosti koje će mu pomoći da svlada buduće izazove i pronađe bolje rješenje problema. Učenici trebaju naučiti povezivati znanja i iskustva na nov i originalan način kako bi mogli primijeniti svoja znanja i s lakoćom doći do rješenja za probleme koje će sretati u budućnosti. Martić (2008) navodi da bi sustav odgoja i obrazovanja suvremene škole trebao poticati i razvijati kreativno, stvaralačko mišljenje i aktivno stjecanje znanja. Budući da mladi većinu vremena provode u školi, od ključne je važnosti da ona podupire razvoj kreativnog mišljenja, jer kad oni izađu iz škole trebat će postati osobe koje će znati kreativno i kritički misliti, uspješno rješavati probleme i tražiti nova rješenja.

„Odnos škole i kreativnosti gledajući kroz povijesni razvoj nije bio idealan, a i danas mnogi kritičari škole ukazuju da ona više koči nego li razvija kreativnost. To je uvjetovano kako općom organizacijom odgojno-obrazovnog procesa, koji je teško uskladiti sa stvaralačkim procesom, tako i filozofijom škole koja je prvenstveno orijentirana na konvergentno mišljenje i postojanje „samo jednog točnog odgovora“. Danas se sve više prepoznaje značaj kreativnosti kako za osobni rast i razvoj pojedinca, tako i uspješan razvoj svih društvenih djelatnosti pa i opstanak samog društva.“ Bognar (2012:9)

Suvremena škola i obrazovanje treba omogućiti pozitivne i pogodne uvjete za razvoj stvaralaštva. Kadum (2019) ističe da ona treba biti suradnička i stvaralačka zajednica stvorena po mjeri učenika s ciljem poticanja slobode izražavanja, kreativnosti, samo-aktualizacije, fluentnosti, fleksibilnosti i originalnosti.

Učenici iz školskih klupa trebaju izaći kao kreativne, samopouzdane i samostalne osobe koje su u stanju improvizirati i inovirati. Škole i učitelji bi trebali poticati provođenje kreativnih tehnika, no prvo bi se trebalo osigurati sigurno i pozitivno ozračje u kojem će učenici moći razvijati svoju originalnost i osjećati se prihvaćeno i motivirano. Kurikulum škole treba biti usmjeren na učenika, a nastava treba ohrabrivati urođenu znatiželju djece i drugačije mišljenje.

Stvaranje suvremene škole inovativnog karaktera uz poštivanje osobnosti učenika neostvarivo je bez osposobljenosti i kreativnog učitelja, što podrazumijeva cjeloživotni tijek njegova stručnog usavršavanja.

4. POTICANJE KREATIVNOSTI U NASTAVI LIKOVNE KULTURE

Razvijanje likovne kreativnosti potreba je svakog redovnog sata likovne kulture i treba biti njegov sastavni dio.

„Kreativnost i stvaralaštvo postaju premise koje utemeljuju suvremeni koncept odgoja i obrazovanja, a razvijanje likovne kreativnosti specifikum je likovne nastave i nezaobilazna potreba svakog sata likovne kulture ukoliko nam je cilj stići do kreativnih likovnih ideja koje će nastati kao rezutat afirmacije divergentnog, tj. stvaralačkog mišljenja djece.“ Kuščević (2004:80)

Kušćević (2004) navodi da kreativno mišljenje poboljšava i razvija metakognitivne vještine pojedinca, njegovo intelektualno funkcioniranje i sposobnost rješavanja nekog problema što se prenosi i na vanjske nelikovne situacije, a rezultira uspješnošću učenika u različitim područjima života.

Kreativne likovne ideje i likovno stvaralaštvo nastaju kao rezultat divergentnog mišljenja djece. "Stvaralačko-kreativno ozračje na satima likovne kulture ne proizlazi iz nastavnog programa, likovnog sadržaja ili motiva, već iz pristupa likovnom problemu koji omogućuje otvorenost svijesti za različitost, za rijetke, neočekivane, originalne postupke koji ne daju potporu konformizmu u mišljenju, već upućuju na upuštanje u rizik drugačijeg rješenja, istraživanja neistraženog; elastičnih, fleksibilnih i paradoksalnih koncepcija rada i direktnih empirijskih iskustava u procesu likovnog samoizražavanja." Kuščević (2004:80)

Tanay (1990) ističe da se djeca međusobno razlikuju u svojim sposobnostima i mogućnostima likovnog izražavanja i svako dijete ima pravo da bude odgojeno prema vlastitim potrebama. Nastava likovne kulture temelji se na toj činjenici i treba poštovati i poticati te razlike.

Cilj odgojno-obrazovnog rada likovne kulture je poticanje i razvijanje kreativnog mišljenja, djelovanja i stvaralačko-kreativnog likovnog izraza i sposobnosti djece, psihomotoričkog razvoja, motivacije, estetičke osjetljivosti, samosvijesti, mašte i intelektualnog razvitka. Grgurić i Jakubin (1996) navode da ciljevi vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja u učenicima žele poticati i razvijati aktivni, kreativni odnos prema okolini – i u produkciji i u doživljavanju umjetničkog. Taj aktivni odnos treba biti rezultat odnjegovanog analitičkog misaonog procesa koji je sredstvo za poticanje i održavanje aktivnosti i interesa

koji su sastavni dio kreativne djelatnosti. Tijekom nastavnog procesa treba primijeniti znanja o dječjoj motivaciji, općem i likovnom razvitku i stvaralačkom procesu. Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje na početku školovanja je planirano kao osnova budućem razvoju, pravi ciljevi se mogu ispuniti tek kasnije jer se pokrenuti procesi nastavljaju i spontano ugrađuju u djetetovo shvaćanje i učenje.

Grgurić i Jakubin (1996) ističu dva čimbenika koja su značajna za uspjeh u procesu vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja:

a) elastična i znanstveno utemeljena razrada i operacionalizacija nastavnog mikro i makro programa,
b) metodički pristup učitelja treba biti fleksibilan i kreativan, temeljen na dobrom poznavanju likovnog i psihofizičkog razvoju djece i likovne problematike.

Karakteristični elementi u poticanju kreativnosti su razvijanje originalnosti, fleksibilnosti, fluentnosti, stvaralačke invencije i poticanje na redefiniciju i aktivnu organizaciju oblika rada u igrama. Važno je da variranje, kombiniranje i rekomponiranje budu poticaj za transformiranje iskustva u nova značenja. Ova inovacija učvršćuje samopouzdanje učenika te pridonosi većem stvaralačkom naponu koji još više pobuđuje osjećaje, interes i stvaranje novih ideja. Kreativni proces rada i zadaci omogućuju kod učenika nesputanost i maksimalno angažiranje u izražavanju.

U procesu nastave likovne kulture, uz pomoć nekonvencionalnih metodičkih postupaka, refleksivni učitelji su pokretači likovnih aktivnosti u kojima u interaktivnom odnosu s učenicima potiču i ohrabruju kritički stav i originalna rješenja usmjerena razvijanju kreativnog izraza djece, što ima velik utjecaj na razvitak učenika u cjelini. Kuščević (2004) Uvjete za poticanje kreativnosti ćemo osigurati tako što ćemo učenicima omogućiti da pokažu svoju odvažnost u stvaranju nečeg jedinstvenog, drugačijeg - a da pri tom uživaju i ponosni su na postignuti rezultat. Petrović (2010)

Vlahović – Štefić (2005) navodi kako za poticanje kreativnosti u nastavi treba uvježbavati vještine divergentnog mišljenja, strategije postavljanja pitanja, traženje originalnih odgovora, uključiti u rad aktivnosti koje traže i omogućuju mnogobrojne točne odgovore, nagrađivati nova rješenja, poticati učenike da budu kreativni i originalni, omogućiti

individualne pristupe, kontakte s izvorima informacija i kreativnim pojedincima, polaziti od specifičnog sadržaja, osigurati poticajnu atmosferu i voditi se za idejom traganja za istinom. Torrance (prema Bognar 2012) smatra da sljedećih pet principa potiču kretivnost kod učenika: spajanje evaluacije s uzrocima i posljedicama, osigurati učenicima vrijeme u koje se ne vrednuje, pokazati djeci da njihove ideje vrijede i uvažavati neobična pitanja i drugačije ideje. Učitelj mora biti otvoren za razne nove ideje i mogućnosti i ne smije nametati svoje mišljenje i rješenja. Belamarić (1987) objašnjava da djeca uvijek trebaju imati slobodu da budu ono što jesu, da vide na svoj način i tada će se uvijek svaralački izražavati. Trebaju imati pravo na svoje individualno izražavanje i stvaranje u punom smislu riječi. Tada je unutrašnja motivacija pokretač koji se očituje kao interes i znatiželja kod djece. Kada je dijete potpuno zaokupljeno nekim predmetom ili pojavom i uz vidljive podatke i činjenice otkriva njihov smisao i značenje, takvu usmjerenost pažnje djeteta možemo nazvati stvaralačkom percepcijom. Tek kada se ona dogodi, dijete može i likovno izraziti što je opazilo i otkrilo. Ako je prirodni unutrašnji poriv za upoznavanje svijeta potisnut i otupljen, trebamo u djetetu ponovno probuditi njegovu prirodnu znatiželju i interes za ono što se događa oko njega.

De Bon (prema Bognar 2012) tvrdi da je humor vrlo važan u procesu poticanja kreativnosti. Objašnjava da je za kreativnost bitna promjena paradigme. "Uspoređuje to s humorom koji uvijek razvija priču po jednom obrascu, a na kraju dolazi do nagle promjene obrasca što izaziva smijeh, vedro raspoloženje." (Bognar 2012:17)

Kuščević (2004) opisuje nekoliko načina na koje se može potaknuti kreativnost u nastavi likovne kulture:

1. Uvoditi učenike u nastavnu jedinicu na način koji potiče dječju radoznalost - postavljajući im likovne sadržaje problemski. Aktivno učenje i na temelju vlastitog istraživanja kod učenika povećava unutarnju motivaciju i intelektualnu moć učenika. Ne nuditi im nikad već gotovo likovno rješenje ili jednostavno djeci narediti likovni motiv rada. Djeca trebaju učiti kroz igru, istraživanje, samostalno traganje preko usmjerenog opažanja boje, plohe, volumena, linija i površina do likovnog doživljaja i izraza
2. Organizirane likovne aktivnosti značajno pridonose razvijanju kreativnosti, mašte i razvoju mentalnog života jer pomažu prevladati shematizam i šablone. Ovakve aktivnosti čine duh fleksibilnijim i otvorenijim za rađanje i otkrivanje novih ideja i rješenja. Mašta uvijek traži nove i jedinstvene puteve rješavanja problema, tako da je

mašta kao način poticanja kreativnih sposobnosti uvijek dobrodošla u nastavi likovne kulture.

3. Ne treba se držati strogo unaprijed određenog plana, nego komunicirati s učenicima i dopustiti i njihovu inicijativu. Razvoj kreativnih potencijala traži nedefinirane i nestandandizirane oblike i sadržaje rada, a ne točno zadane okvire djelovanja. Poticati originalne likovna rješenja razgovarajući o njihovim idejama i mislima.
4. Slobodna komunikacija između učenika u ozračju međusobnog poštovanja utječe na razvoj kreativnosti te nam daje povratnu informaciju o našem i njihovom radu jer učenički interes je najbolji pokazatelj zadovoljava li neka određena aktivnost njihove potrebe ili ih sputava i ograničava.
5. Učitelj mora posjedovati osjetljivost za zapažanje učeničkih kreativnih potencijala da bi mogao prilagoditi program svakom djetetu ističući pozitivne strane individualnih razlika uz naglašavanje tolerancije i isticanje pozitivnih strana različitosti.
6. Poželjne su likovne igre redefiniranja, rekomponiranja, kombiniranja i variranja za razvoj mišljenja, kreativnosti, rasuđivanja i stvaralaštva. Učenici moraju razmišljati o drugačijem i originalnom načinu povezivanja likovnih elemenata te dječje likovno stvaralaštvo nastaje kao rezultat divergentne aktivnosti.
7. Rad s raznolikim materijalima, formatima papira i tehnikama pomaže učenicima u pronalaženju novih tehnika likovnog izražavanja i podržava učenički interes prema problemima shvaćanja likovnog jezika i zakonitosti njegove realizacije.
8. Organizirane posjete galerijama, muzejima i arheološkim lokalitetima i usmjeravanje djece na emocionalno doživljavanje viđenih sadržaja i razgovor o impresijama.
9. Važno je napomenuti da kreativni nastavni proces ne može biti ostvaren bez kreativnog učitelja koji će ravnotežom slobode i kontrole poticati i usmjeravati učenike na razvoj kreativnog mišljenja i djelovanja u klimi slobode, sigurnosti i samostalnosti.

4.1. Uloga učitelja u poticanju kreativnosti

Učitelj ima značajnu i nezamjenjivu ulogu u poticanju i razvijanju kreativnosti. Važno je napomenuti da učitelj i sam mora imati razvijeno kreativno mišljenje kako bi uopće mogao probuditi i potaknuti kreativnost kod svojih učenika. Ako učitelj ne podržava kreativno, drugačije mišljenje i nije spreman unositi promjene, ni najbolja nastavna sredstva i programi mu neće moći pomoći.

Metodički pristup učitelja treba biti kreativan i fleksibilan, temeljen na dobru poznavanju likovne problematike i likovnog i psihofizičkog razvoja djece. Kreativni učitelj stimulira učenikovu želju za likovnim izražavanjem, istraživanjem, poticanjem znatiželje, razvijanjem vizualno-likovne osjetljivosti i divergentnog mišljenja te ga usmjerava ka kreativnijem razvijanju spoznajnih vrijednosti kroz likovno stvaralaštvo. "On treba preuzeti ulogu "zainteresiranog odraslog" intervenirajući samo kad se učenik koleba. Intrevencija je uglavnom predočavanje alternativa učeniku. (" A što s ostalim dijelovima slike?" Ne bi li bilo bolje tankim kistom?" Što ćeš sljedeće napraviti?") itd. Takva interakcija nema ocjenjivanja ni naređivanja, što bi dječju angažiranost smanjivalo." Grgurić i Jakubin (1996:107)

Slažem se s Cvetković – Lay i Pečjak (2004) kada kažu da kreativni učitelj pomaže učenicima da njihova mašta dobije krila, ohrabruje ih da se usude razmišljati drugačije od očekivanog te ih postupno vodi do kreativnih ideja. On potiče kreativnost i podržava drugačije poglede i stajališta, daje veće mogućnosti izbora i nagrađuje divergentno mišljenje. Čandrlić (1988) ističe da je za poticanje kreativnosti vrlo važna atmosfera u razredu koja bi trebala biti istraživačka, poticajna i pozitivna. Takva atmosfera u kojoj dijete ne osjeća strah ohrabreno je da razmišlja, eksperimentira i istražuje. Sloboda, spontanost i učiteljeva nenametljiva funkcija ključevi su kreativnosti. Učitelj ponekad mora biti spreman izaći iz okvira i krenuti neistraženim stazama. Nužno je da ohrabruje, poštuje, nagrađuje kreativno mišljenje i osigurava mogućnosti za njega. Učitelj bi trebao učiti djecu da shvate vrijednost njihova kreativnog mišljenja. Ohrabrivanjem kritičkog mišljenja otvara učenicima nove poglede. Vrlo je važno da učitelj kontinuirano bude informiran o novim rezultatima istraživanja prirode kreativnog procesa i kreativnih sposobnosti.

"Učitelj treba biti čovjek akcije, istraživanja i otkrivanja, inovator, organizator mnoštva mogućnosti i inicijator novih ideja, a ne pasivni prenosilac znanja, jednoobraznosti i shematizma... čime se vrlo uspješno ostvaruje pretapanje učiteljeve i učenikove kreativnosti i

originalnosti, a učenik sve više postaje proaktivan subjekt u pedagoškom procesu te obvezuje i nastavnika na mijenjanje standardne uloge učitelja koji sve više postaje organizator i suradnik u procesu učenja i suodgovoran za postignute rezultate." Kušćević (2004:77)

Učitelj i učenik su ravnopravni suradnici i partneri, a kvaliteta nastavnog rada rezultat je međusobnog povjerenja. Grgurić i Jakubin (1996) ističu da treba izbjegavati sve ono što može potaknuti kod učenika strah od neuspjeha, stvarati motivacijsku klimu u kojoj će se učenikova originalnost i drugačije mišljenje poticati i nagrađivati. Učitelj treba aktivirati dijete s ciljem razvijanja kreativnosti, a ne sputavanja. Kreativni i spoznajni proces se moraju nadopunjavati i zajedno razvijati, a ne stavljati naglasak samo na verbalni proces i stjecanju pojmova.

Grgurić i Jakubin navode sljedeće postupke koje bi učitelj trebao primijeniti kako bi potaknuo kreativnost kod učenika:

1. samostalno stvaranje brojnih ideja,
2. provjeravati s učenicima njihove misli, ideje i likovne proizvode,
3. prihvatiti i cijeniti drugačija, originalna rješenja i ideje,
4. ne podcjenjivati učeničke ideje i ne označavati ih kao krive,
5. postavljati učenicima alternativna pitanja koja potiču na drugačija i nova rješenja. Ohrabriti ih da sami dolaze do što većeg broja različitih likovnih rješenja pitanjima 'Može li drugačije?' itd.,
6. omogućiti učenicima varijacije na istu temu redefinicijom ili promjenom likovne tehnike,
7. tijekom likovnog procesa istaknuti originalno rješenje i pozitivnim stavom poticati i ostale da kreativno reagiraju.

Učiteljeva intervencija mora biti usklađena s onim što individualni proces djetetova razvoja traži u određeno vrijeme. "Od učitelja se traži fleksibilnost, prilagodljivost, sadržajna i metodička dinamičnost u provedbi nastave. Dakle, traži se višeslojno poticanje i bogaćenje problemske strukturiranosti sadržaja, a u skladu s promjenama u funkciji mišljenja i onima u području interesa mlada čovjeka u razvoju." (Grgurić i Jakubin 1996:101) Tvrde da poticanje kreativnog potencijala učenika pretpostavlja kvalitetno bogatstvo motivacijskih sadržaja koji trebaju obuhvatiti: područje unutranjeg svijeta, realnost likovnih medija i strukturalnu vrijednost likovnih elemenata u njihovim kompozicijskim varijantama; likovne tehničke postupke unutar zahtjeva što ih postavljaju pojedine likovne discipline te realnost životnog, prirodnog i društvenog okvira.

George (2005) navodi kako za poticanje kreativnosti treba:

a) poticati otvorene rasprave,
b) slušati učenike dok govore,
c) uvažavati otvorenost i individualnost,
d) dovoditi u školu stručne mentore,
e) fleksibilnost u kurikulumu,
f) promicati aktivno učenje,
g) poticanje sposobnosti mišljenja,
h) dati dovoljno vremena učenicima da razmisle,
i) prihvaćati i uvažavati njihove zamisli i poticati samopouzdanje,
j) njegovati povjerenje.

Učenike treba usmjeravati da se ne priklanjaju ustaljenim načinima, da se oslobađaju krutosti u mišljenju, utvrđenih navika, šablona i stereotipa. Učitelj treba u nastavni proces unijeti što više dinamičnosti, živosti i slobode te kod učenika oblikovati kreativne, osjećajne, motoričke, društvene i intelektualne sposobnosti.

Čandrlić (1988) navodi nekoliko načina na koje se može stvoriti kreativna atmosfera koja vodi poticanju kretivnosti u razredu:

1. pogreške treba iskoristiti kako bi se pomoglo učeniku da nauči na njima,
2. prilagoditi se interesima i idejama učenika gdje je moguće,
3. hrabriti divergentne aktivnosti učenika,
4. slušati učenike i smijati se s njima,
5. kreirati toplu i sigurnu atmosferu koja omogućuje slobodu,
6. tolerirati nered (barem na neko vrijeme),
7. nastavni program različit za različite učenike,
8. hrabriti i poštovati njihov samostalni rad,
9. hrabriti i poticati neobične ideje, odgovore i rješenja,
10. učenicima dati dovoljno vremena da razmisle o svojim idejama,
11. učenicima treba dopustiti da biraju i sudjeluju u donošenju odluka,
12. oprezno se služiti kriticizmom i u što manjim količinama,
13. osloboditi se upotrebe konvergentnih pitanja sa samo jednim točnim odogovorom nego poticati upotrebu provokativnih pitanja,

14. ne treba se bojati započeti nešto novo i drugačije.

"Učitelji imaju važnu ulogu u poticanju dječje kreativnosti na nastavi. Trebaju planirati organizirati nastavni proces na kreativan način. Ako učitelj i dalje poseže za tradicionalnim načinom poučavanja, koristeći frontalni oblik rada, poticanjem samo konvergentnog načina mišljenja, mala je vjerojatnost da će njegovi učenici naučiti stvaralački misliti i djelovati. Onaj koji zna što je stvaralaštvo i koji kreativno djeluje, moći će to prenijeti i na druge. Takav će učitelj svojim učenicima osigurati primjerene uvjete u kojima će različitim sadržajima, aktivnostima, tehnikama i metodama poticati stvaralačko mišljenje." (Martić, 2008:6)

Tanay (1990) navodi da je uloga nastavnika u obrazovnom procesu ključna jer rezultati obrazovnog rada ovise o osposobljenosti i domišljatosti nastavnika. Nastavnik treba imati praktična i teorijska znanja iz područja likovnog jezika i likovnih tehnika i poznavanja razvoja likovnog izraza djece. Učenike treba aktivno poticati, kako u potrebama, težnjama, interesima, tako i u mišljenju. Kuščević (2004) tvrdi da bi kreativni učitelj trebao postavljati alternativna provokativna pitanja koja aktiviraju maštu i divergentno mišljenje učenika uz poticanje na istraživanje, promatranje, osjećanje, shvaćanje i izražavanje vizualnog kroz likovne sadržaje. Učenicima treba biti uvijek na raspolaganju konstruktivnim stavom i komunicirati i sudjelovati u likovnim aktivnostima učenika bez hijerarhijskog stava. Uvijek očekivati dobre rezultate likovnih radova bez nepotrebnog prosuđivanja, naređivanja, negativnog reagiranja itd. Uvijek treba biti strpljiv kod očekivanja rezultata uloženog truda, ukoliko je zaista potrebno kritički se osvrnuti, no to treba biti vrlo umjereno i opravdano, u pozitivnom ozračju koje će učenicima dati slobodu i sigurnost unatoč kritici. Učitelj nikad ne bi smio u razredu stvarati ozračje u kojem će učenikov likovni izraz biti udovoljavanje učenika njegovim likovnim zahtjevima, tj. podilaženje učiteljevim očekivanjima. Likovno stvaralaštvo djece treba biti njihova jedinstvena vizija svijeta koja će mu omogućiti bolje razumijevanje učenika. Učitelji mogu razvijati kreativnost u nastavi i tako što će razgovorati i razmijenjivati ideje s kolegama. Kreativni učitelj bi trebao tražiti vlastiti put, eksperimentirati i biti istraživač u nastavi, a ne konzument gotovih ideja. Konvencionalna znanja treba zamijeniti fukncionalnim koja će zaista poboljšati kvalitetu rada i omogućiti kvalitetno kontinuirano stručno usavršavanje. Čudina – Obradović (1997) smatra da učitelj treba osigurati četiri preduvjeta kako bi učenicima omogućio razvoj kreativnosti: stvoriti ozračje emocionalne sigurnosti i okolinu koja je poticajna za nastanak kreativnosti, svakog dana raditi na poučavanju tehnike divergentnog mišljenja te u nastavni program uvrstiti estetski odgoj.

Kreativan učitelj je tolerantan prema drugačijim stavovima učenika te dopušta suprostavljanja, navodi Cvetković – Lay (2004). Učenika kreativan zanos može povući u grešku, koju učitelj dopušta, iako ga na nju upozori. Bolja je i originalna pogreška nego prežvakavanje ustaljenih stavova iz knjige ili ponavljanje za učiteljem. Djecu treba pohvaljivati za jedinstven izraz.

U nastavnom procesu nastavnik je kreativan posrednik između gradiva i učenika. On je osoba čiji je zadatak obrazovanje učiniti zanimljivim stvaralačkim činom. (Tanay 1990) Kreativnost nastavnika očituje se i u pripremi rada koja treba omogućiti ostvarivanje kreativne aktivacije učenika te se, u tom smislu, učitelj i sam uključuje u kreativni proces. Čandrlić (1988)

Ponašanje nastavnika predstavlja jedan od važnih čimbenika u poticanju kreativnog ponašanja i razvoja učenika. Tradicionalna uloga nastavnika ne pridonosi razvoju kreativnosti učenika, stoga je nužno mijenjati odnos nastavnik – učenik. Realizacija likovne kulture nezamisliva je bez pojačanog naglaska na inventivnosti i samonicijativnosti učenika u planiranju, provođenju i vrednovanju nastavnih ciljeva i zadataka.

4.1.1. Kompetencije učitelja

Pedagoška kompetencija učitelja razvrstava se u osam dimenzija: osobne, komunikacijske, analitičke, socijalne, emotivne, socijalne, interkulturalne, razvojne kompetencije i vještine u rješavanju problema.

Osobne kompetencije su: empatičnost, kreativnost, susretljivost, razumijevanje, snalažljivost, uvažavanje učenika, humor, strpljenje, smirenost, pravednost, optimizam, objektivnost, dosljednost, spontanost, fleksibilnost, otvorenost novim idejama, načinima i inovacijama.

Emocionalne kompetencije su sposobnost vladanja odnosima, raspoloženjem, sposobnost nošenja s tuđim i vlastitim emocijama, samosvijest i motiviranost.

Socijalna kompetencija: odnos s učenicima, roditeljima, upravom škole, suradnja, poticanje, samokontrola, poštivanje, kompromis.

Digitalna kompetencija: sigurna i kritička upotreba elektronskih medija u komuniciranju na radnom mjestu i u slobodnom vremenu, logičko i kritičko mišljenje, visoka razina vještine upravljanja informacijama i dobro razvijenom vještinom komuniciranja.

Interkulturalna kompetencija: poznavanje i poštovanje različitosti, drugačijih vjerovanja, tradicija, običaja, stilova života i njihovih vrijednosti, otvorenost.

4.2. Načela u likovnom odgoju i obrazovanju

Grgurić i Jakubin (1996) opisuje sljedećih sedam načela u likovnom obrazovanju:

1. Primjerenost sadržaja i metode – zadaci ne smiju biti ispod psihofizičkih sposobnosti svakog djeteta jer im neće biti zanimljivi. Težina zadataka treba biti uvijek stupanj iznad mogućnosti djeteta kako bi budili interes i psihički napor, ali ne i osjećaj neuspjeha i frustracije.
2. Aktivni odnos prema okolini – učenici aktivno traže informacije iz svoje okoline. Znanje i pojmovi stvoreni putem doživljavanja okoline kroz što veći broj osjetila dat će pojmove kvalitetnije klasificirane, fleksibilno generalizirane i spremnije za novu uporabu. Potreba korelacije i integracije nastavnih sadržaja kako bi se u umjetnoj, neživoj školskoj situaciji postigao što potpuniji likovni sadržaj.
3. Primjena stečenih znanja u toku likovnih aktivnosti – učenici moraju likovni jezik moći upotrijebiti u vlastitom likovnom izrazu, moraju apstrahirati nebitno i izraziti bitno. Dati djeci mogućnost da likovno izraze doživljaj svoje okoline unutar svojih mogućnosti. Mogućnost da istražuju nepoznato i manipuliraju njime potiče djecu da misle nezavisno, preuzmu rizik, pitaju zašto i kako te uvide više alternativa likovnog izražavanja. Dati djetetu da smišlja nove načine likovnog izraza upućivanjem na rekomponiranje, izmjenu i redefiniranje određenog rješenja. Nesugestivan stav učitelja, uz naznaku mogućih puteva, treba voditi djecu u slobodan, ali siguran izbor i samostalnu odluku.
4. Igra kao metoda i stav – igrom se pobuđuju znatiželja, interes, otvorenost za nova likovna iskutva i užitak u likovnom istraživanju i samoj aktivnosti što će dovesti do razvijanja trajnog interesa.
5. Sloboda od uzora – odbaciti bilo koju vrstu precrtavanja. Dijete treba samostalnim pristupom i razmišljanjem doći do izvornog i originalnog djela.

6. Individualizacija – u nastavi likovne kulture moguće je, a i potrebno individualizirati nastavu. Prilagođavanje težine zadatka, omogućavanje izbora metoda, likovnih sadržaja u likovnih tehnika skladu s učenikovim mogućnostima i sklonostima.

4.3. Igre u nastavi likovne kulture

Igra kao nastavna metoda i oblik kreativnog procesa potiče divergentno mišljenje i iznimno je djelotvorna. Igrom dijete istražuje, eksperimentira, otkriva i stvara. Pojedinac kroz igru razvija sve svoje razvojne aspekte. Igra zahtijeva rješavanje problema, planiranje, kritičko mišljenje, kreativnost, evaluaciju, intelektualnu radoznalost, heuristiku ili otkriće, smisao za humor, itd. E. Fromm (prema Grgurić i Jakubin 1996) naglašava da je korijen kreativnog rada u sposobnosti čuđenja koju posjeduju djeca i obilno je koriste u igri. Neke od karakteristika nastavne metode igre su: efikasnost i djelotvornost usvajanja gradiva, iskustveno učenje, razvijanje kreativnosti i unutarnje motivacije, fleksibilnost u procesu usvajanja novih sadržaja. Skandinavske zemlje prepoznale su veliki potencijal igre, no kod nas još je i dalje vrlo podcijenjena. Postoje brojne tehnike i metode koje uključuju igru u proces učenja i usvajanja gradiva, a neke od njih su: igra kutijama, ocrtavanje partnera, šest šešira ili strategija postavljanja pitanja, oluja ideja i razni oblici radionica.

Igra kutijama

Za ovu igru potreban je isti broj kutija i polaznika. Svaki učenik odabire jednu kutiju i materijal kojim će ju obraditi. Može birati između pastela, akvarela, tempera, kolaž papira ili kolaža od novina, časopisa itd. Zadatak je, koristeći te materijale, obraditi kutiju s vanjske i unutarnje strane. Učenici će morati i govoriti o svojim kutijama, koje zapravo predstavljaju njihov doživljaj izvana (kako se predstavljamo) i iznutra (kakvi zapravo jesmo). Ova igra pomaže u otkrivanju osobnosti i potiče sudionike na razmišljanje o njihovom pravom i lažnom sebstvu i njihovim razlikama. De Zan (2013)

Ocrtavanje partnera

Sudionici biraju svog partnera za igru. Partneri uzimaju po jedan papir (hamer, ljepenka) kojeg stavljaju na pod. Na papir liježe prvo jedan sudionik, a njegov partner ima

zadatak ocrtati ga olovkom ili flomasterom, nakon čega se zamijene. Zatim, tehnikom po izboru (crtež, tempera, akvarel, mozaik, kolaž itd.) ispunjavaju dobivene ocrtane prostore. Na kraju se završene kreacije mogu staviti na zid. Tada svaki par govori o svome radu, tj. govori o svome partneru kako ga je on doživio. I ostali sudionici trebaju komentirati i izložiti svoje viđenje. De Zan (2013)

Šest šešira

Jedna od metoda koja potiče kreativno, stvaralačko razmišljanje je strategija postavljanja pitanja, odnosno igra *Šest šešira*, a izvodi se postavljanjem šest univerzalnih pitanja: Što? Gdje? Kada? Kako? Zašto? Tko? Mišljenje se dijeli na šest načina koji su prikazani šeširima različitih boja. Promjenom šešira mijenja se način mišljenja. Ova tehnika uči nas kako koristiti različite vrste mišljenja jer većina ljudi najčešće o svemu razmišlja na isti način. Također razvija kritičko i analitičko mišljenje, potiče inovativnost i razvoj kreativnosti. Osmislio ju je psiholog Dr. Edward De Bono.

Oluja ideja (Brainstorming)

Brainstorming (engl. brain: mozak + storm: oluja) je tehnika poticanja na pronalaženje brojnih originalnih ideja i traženje novih rješenja za postavljene probleme. Kadum (2019) opisuje oluju ideja kao kreativnu istraživačku metodu koja služi za stvaranje brojnih ideja zapisivanjem rješenja zadanog problema. U konačnici se dolazi do korisnih i originalnih rješenja i ideja.

Provokacija

Ova tehnika zahtijeva mišljenje koje istražuje različite i često neobične mogućnosti, a ne samo jednu mogućnost. Sudionik se potiče na razmišljanje izvan okvira, na rješavanje problema na neuobičajen način. Potrebno je izmisliti neobičnu izjavu za koju znamo da u današnjoj situaciji nije točna. Ona treba u nama izazvati šok. Provokacija nam daje originalno polazište za kreativno mišljenje.

Umne mape

Umne mape su vizualna tehnika prikaza informacija, koriste se kako bi mogli bolje analizirati i sagledati problem/gradivo i njegove sastavnice. Najčešće se koriste za prezentaciju ideja, sumiranje znanja ili za kreiranje novih ideja. Vrlo su poticajne, razvijaju kreativnost, maštu i koncentraciju. Pomoću njih djeca aktiviraju desnu i lijevu polutku mozga, pamte informacije na dva načina (vizualno i verbalno) te uočavaju odnose među pojmovima.

4.4. Važnost komunikacije s djelima likovne umjetnosti

Od svoje najranije dobi dijete osjeća, uočava i doživljava estetičke vrijednosti. Grgurić i Jakubin (1996) stoga tvrde da je potrebno što ranije omogućiti što neposredniji kontakt djeteta s umjetničkim djelom. Već u predškolskoj dobi potrebno je osigurati podlogu budućim likovno-estetičkim doživljajima i razvoju senzibilnosti za likovnu umjetnost. To će dovesti do oslobađanja sposobnosti i sklonosti djece za likovno stvaranje i izražavanje. Umjetnička djela postaju sadržajem dječje svijesti i potiču kreativnost za likovna ostvarenja.

4.5. Vrednovanje i ocjenjivanje učeničkih radova

Kako bi učitelj prema stupnju usvojenosti likovnog jezika mogao vrednovati i ocijeniti učenikov rad, on mora dobro poznavati stvaralačke potencijale i likovne faze razvoja učenika.

Prema Grgurić i Jakubin (1996), elementi vrednovanja i ocjenjivanja su:

1. perceptivnost i izražajnost – percipiranje i izražavanje likovnih vrijednosti, npr. uočavanje i izražavanje ritma, odnosa, kontrasta, boja, crta, volumena, prostora itd.,
2. kreativnost – osjetljivost za likovne probleme, originalnost, fleksibilnost, fluentnost, elaboracija, redefinicija,
3. likovno-tehnički elementi – učenikov samostalni izbor materijala, tehnika i njihova kreativna primjena,

4. elementi analize likovnog djela – uočavanje i prepoznavanje likovnog i tematskog sadržaja, estetske vrijednosti, likovne tehnike, likovne poruke, interesa za likovno djelo i kulturnu baštinu,
5. odnos prema radu – interes, samoinicijativnost, upornost, dosljednost, samostalnost.

Tanay (1990) kaže da je likovna kultura područje u kojem mjerilo psihofizičkog razvoja predstavlja dječji likovni izraz. Navodi da nastavnik mora poznavati razvoj dječjeg crteža i izraza od najranijih oblika kako bi mogao napraviti analizu likovnog izraza djeteta. Možemo reći da ocijeniti učenika znači bolje ga razumjeti, bolje zapaziti njegove mogućnosti, stvaralačke i izražajne sposobnosti i dostignuća. Nastavnik pri vrednovanju radova treba polaziti s objektivnog stajališta, vrednujući elemente opažanja, kreativnosti i izražavanja pa će moći zaključiti da nema loših dječjih radova jer svaki rad može imati elemente koji se mogu vrednovati prema jedinstvenom izrazu dječje individualnosti.

4.6. Sputavanje kreativnosti

Čandrlić (1988) navodi da je školski način učenja jedan od glavnih krivaca za naglo opadanje kreativnosti tijekom školovanja. Smatra da se u nastavi najviše cijeni točnost, spremnost na konformizam i prihvaćanje mišljenja autoriteta. "Na taj način se odgaja ličnost koja će se opredjeljivati za "život po strani", individua koja će izbjegavati angažiranje i nužne konflikte, oportunist bez vlastitih stavova, mišljenja i odgovornosti." (Čandrlić 1988:43) Tvrdi da škola sputava urođenu dječju radoznalost i želju za spoznavanjem svijeta i pojava koje ga okružuju.

Naglašava da tipovi organizacije nastave koje najviše sputavaju kreativnost su: prenošenje samo gotovog znanja, stalni nadzor, pasivno učenje, preopširnost programa, nedostajanje istraživačkog rada, autoritativni tip organizacije nastave, repetetivni "dril", rigidnost, šablone, stereotipi, obeshrabrivanje, odbacivanje drugačijeg mišljenja i krutost, ograničavanje, podcjenjivanje, prigovaranje, podređivanje pravilima, rutinska postupanja, pritisci i stege.

Šablone imaju dalekosežne posljedice te prelaze u šablonski tip ponašanja i sistem mišljenja koji se prelijeva na socijalne, psihološke i ideološke sfere. Stereotipni pristup svijetu dovodi do konformizma, krutosti mišljenja i percipiranja te predrasuda i netolerancije. (Huzjak http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm)

Neophodno je promijeniti organizaciju, nastavne planove i programe, svijest nastavnika i učenika, poboljšati nastavne metode i osloboditi odgojno-obrazovni proces nebitnih sadržaja, preopterećenih satnica i neefikasnih načina učenja i poticati aktivno i istraživačko učenje, kreativno, kritičko i samostalno mišljenje.

5. ZAKLJUČAK

Danas se sve više prepoznaje veliki značaj poticanja kreativnosti kako za osobni rast i razvoj pojedinca, tako i za opstanak samog društva. Kreativnost i kreativne vještine u rješavanju problema od izrazite su važnosti u društvu koje se mijenja velikom brzinom. Kreativnost je opći ljudski potencijal kojeg je potrebno poticati i razvijati, a u tome (osim obitelji) ključnu ulogu imaju škola i učitelji. U nastavi likovne kulture, učitelji su inovativni i kreativni pokretači likovnih aktivnosti kojima u interaktivnom odnosu s učenicima potiču i ohrabruju kreativnost, kritički stav, divergentno mišljenje i originalna rješenja usmjerena razvijanju kreativnog izraza djece, što ima velik utjecaj na cjeloviti razvoj učenika. Kreativno ozračje na satima likovne kulture proizlazi iz pristupa likovnom problemu koji potiče otvorenost za drugačije, nove, neočekivane postupke i mišljenje, upućuju na istraživanje neistraženog i upuštanje u rizik drugačijeg rješenja. Učitelji imaju nezamjenjivu ulogu i od izrazite je važnosti da i sami posjeduju razvijeno kreativno i kritičko mišljenje kako bi mogli to isto potaknuti kod učenika. Suvremenoj školi treba biti cilj poticanje i razvijanje kreativnosti, individualnosti, fluentnosti, slobode izražavanja, originalnosti i fleksibilnosti kako bi njeni učenici iz nje izašli kao samostalne, samopouzdane i kreativne osobe koje znaju uspješno rješavati probleme i tražiti nova rješenja.

Važno je istaknuti da se kreativnost u velikoj mjeri temelji na znanju. Za uspješnu kreativnu produkciju pojedinac mora imati znanja i iskustva kako bi mogao povezivati udaljene i nespojive stvari u novo i originalno rješenje. Što je fond znanja bogatiji, to je veća mogućnost jedinstvenog i kreativnog spoja.

"Djeca su naša budućnost, a čovječanstvo bi bez kreativne djece bilo bez budućnosti." Cvetković- Lay i Pečjak (2004:12)

6. LITERATURA

Belamarić, D. (1987) *Dijete i oblik*, Zagreb: Školska knjiga

Bognar, L. (2012) *Kreativnost u nastavi*, *Napredak, 153* (1), 9-20. URL: https://hrcak.srce.hr/82857 (pristup: 15.6.2021)

Cvetković-Lay, J. i Pečjak V. (2004) *Možeš i drukčije*: *priručnik s vježbama za poticanje kreativnog mišljenja*, Zagreb: Alienea

Čandrlić, J. (1988) *Kreativni učenici i nastavni proces*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka

Čudina – Obradović, M. (1990) *Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*, Zagreb: Školska knjiga

Čudina - Obradović, M. (1997) *U školi je dosadno, a može i drugačije*. U S. Halačev (Ur.),: *Dosadno mi je, što da radim: priručnik za razvijanje dječje kreativnosti* (str. 109-152). Zagreb: Školska knjiga.

De Zan, D. (2013) *Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji*, Zagreb: Medicinska naklada

Edwards, D. (2009) *Znanoumjetnost : kreativnost post-Google generacije*, Zagreb : Izdanja Antibarbarus

George, D. (2005) *Obrazovanje darovitih*, Zagreb: Educa

Grgurić, N. i Jakubin M. (1996) *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*: metodički priručnik, Zagreb: Educa

Kadum, S. (2019). *Divergentno mišljenje u procesu suvremenoga odgoja i obrazovanja*. *Metodički ogledi, 26* (1), str. 81-98. URL: https://doi.org/10.21464/mo.26.1.7 (pristup 16.6.2021)

Koren, I. (1989) *Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika*, Zagreb: Školske novine

Kuščević, D. (2004) *Kreativno stvaralački pristup u nastavi likovne kulture*, *Metodika*. – 5, 8 (1); str. 76-85

Kvaščev, R. (1981) *Psihologija stvaralaštva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Martić, M. (2008). *Poticanje stvaralaštva u razrednoj nastavi.* Diplomski rad, Slavonski brod: Učiteljski fakultet u Osijeku

Petrović, Đ. (2010) *Poticanje kreativnosti u kombiniranom razrednom odjelu*, Život i škola, *LVI* (24), 1-281. URL: https://hrcak.srce.hr/63366 (pristup 20.6.2021)

Tanay, E. R. (1990) *Likovna kultura u nižim razredima osnovne škole*, priručnik za nastavnika, Zagreb: Školska knjiga

Vlahović-Štetić , V. (2005) *Daroviti učenici: teorijski pristup i primjena u školi*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja

Winner, E. (2005) *Darovita djeca*, Lekenik: Ostvarenje d.o.o